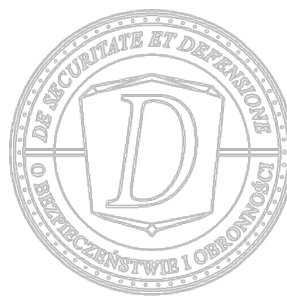

Marlena DRYGIEL-BIELIŃSKA¹

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach²

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

marlena.drygiel@uph.edu.pl

PODEJŚCIE SYSTEMOWE W BADANIACH BEZPIECZEŃSTWA

ABSTRAKT: Nauki o bezpieczeństwie wykorzystują liczne kategorie, które są właściwe innym dyscyplinom, nadając im znaczenie związane z różnymi wymiarami bezpieczeństwa. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie kategorii systemu jako użytecznej w badaniach bezpieczeństwa. Należy tu zwrócić uwagę nie tylko na teorię systemów czy analizę systemową jako metodę badawczą, ale również na funkcjonującą w literaturze kategorię systemu bezpieczeństwa. System bezpieczeństwa jest jednym z typów systemów społecznych. Wykorzystywanie podejścia systemowego nie jest jednak adekwatne do analizy wszystkich problemów z zakresu nauk o bezpieczeństwie.

SŁOWA KLUCZOWE: system, analiza systemowa, teoria systemów, międzynarodowy system bezpieczeństwa

SYSTEMIC APPROACH IN SECURITY ANALYSIS

ABSTRACT: Security studies, as one of the social sciences, use a number of categories that are relevant to other disciplines, giving them a meaning related to different dimensions of security. The purpose of this article is to describe the category of system as useful for research in security studies. It should be noted not only on systems theory and systems analysis as a method of research, but also on the functioning in the literature category of security system. The security system is one of the types of social systems. Using a systemic approach, however, is not adequate to analyze all the problems of the security.

KEYWORDS: system, systemic analyzing, system theory, international security system

¹ Dr Marlena Drygiel-Bielińska – adiunkt w Zakładzie Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych, Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa UPH. Zainteresowania badawcze: bezpieczeństwo euroatlantyckie (ze szczególnym uwzględnieniem roli UE), teoria stosunków międzynarodowych, polityka zagraniczna i bezpieczeństwa państw europejskich.

² Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Social Science and Security.

KATEGORIA SYSTEMU

Kategoria systemu funkcjonuje w wielu dziedzinach naukowych, jest też terminem często używanym potocznie, w odniesieniu do życia codziennego. System jest kojarzony z uporządkowaniem, pewną całością, zbudowaną z elementów sprzężonych ze sobą³, którymi mogą być obiekty lub ich cechy⁴. Według *Słownika języka polskiego* system to układ elementów, który ma określoną strukturę oraz stanowi logicznie uporządkowaną całość⁵.

System może być określony jako zestaw biologicznych, technologicznych lub społecznych partnerów współpracujących ze sobą w tym samym celu. Teorie systemowe integrują wymiar ontologiczny i epistemologiczny. Ontologiczne spojrzenie na system oznacza, że świat składa się z systemów. Natomiast wymiar epistemologiczny zakłada całościowe spojrzenie, podkreślając wzajemną zależność między systemami i ich elementami w określaniu ich odpowiednich funkcji. System jest zatem przeciwieństwem podejścia bardziej atomistycznego, w którym obiekty są badane w odniesieniu do poszczególnych zjawisk. Teoria systemów opracowana została w biologii, która analizuje funkcje organizmów żywych.

Sam termin system został użyty po raz pierwszy przez angielskiego biochemika Josepha Needhama. Odnosił się on w tym kontekście do struktury poziomów integracyjnych. Każdy poziom analizy naukowej organizuje poziom poniżej niego, a pojawienie się nowych cech wyznacza stopień złożoności warunków panujących na danym poziomie. Jednak cechy pojawiające się na wyższym poziomie nie mają bezpośredniego odniesienia do organizacji niższego szczebla. Im wyższy poziom, tym większa różnorodność cech. Wyższy poziom nie może być zredukowany do niższego, ponieważ każdy poziom ma swoją charakterystyczną strukturę i wyłaniające się cechy. Zakłócenia, które są wprowadzane do organizacji na jednym poziomie są zauważalne na wszystkich poziomach, które obejmuje dana organizacja. Kategoria poziomów integracyjnych jest dziś stosowana w psychologii porównawczej, biochemii, biologii oraz naukach o środowisku.

System to kategoria, która ma różnorodne zastosowanie. Za twórcę podstaw ogólnej teorii systemów (*general systems theory* – GST) uznawany jest biolog, Ludwig von Bertalanffy, który już w latach czterdziestych poprzedniego stulecia opublikował założenia teorii systemów⁶. Założenia tej teorii wynikały z dążenia do integracji sposobów myślenia w naukach ścisłych i społecznych. Nauka nie powinna się fragmentaryzować. Integracji nauk ma sprzyjać ogólna teoria systemów, która mogłaby stać się użytecznym narzędziem badań dla wielu dziedzin nauki. Poza tym teoria systemów wyraża dążenie do jedności nauk poprzez

³ J. Kukułka, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1978, s. 162.

⁴ O. Young, *Systems of political science*, New Jersey 1968, s. 15; cf. P. Braillard, *Théories des relations internationales*, Paris 1977, s. 126.

⁵ *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa (hasło: system).

⁶ T.E. Weckowicz, *Ludwig von Bertalanffy (1901–1972): A Pioneer of General Systems Theory*, „CSR Working Paper” 1989, nr 2.

znalezienie zasad jednoczących. Dzięki tym mechanizmom powstaje potrzeba zintegrowania i zintensyfikowania systemów edukacji⁷.

W latach 50. i 60. XX wieku koncepcja systemu zaczęła być stosowana również przez badaczy prowadzących badania w obrębie nauk społecznych (m.in. ekonomia, socjologia, nauki o polityce). Za prekursora badań systemów w ramach nauk społecznych można uznać socjologa Talcotta Parsonsa i jego pracę *The Social System*⁸. Zastosowaniem analizy systemowej w badaniach nad polityką jako pierwszy zajął się amerykański politolog David Easton, który wskazał na możliwość analizy procesów zachodzących w państwie przez pryzmat systemu politycznego. Easton skupiał się jedynie na wewnętrznej sferze państwa, o czym poniżej, pomijając kwestie zastosowania analizy systemowej jako narzędzia służącego do badania zewnętrznej aktywności w ramach systemu międzynarodowego.

Zdaniem Normana Luhmanna wadą prób implementacji teorii systemów w naukach społecznych było stosowanie koncepcji cybernetycznych w sposób zbyt bezpośredni⁹. Teoria systemów wpłynęła na ukształtowanie się wielu dziedzin nauki, w tym nauk technicznych, nauk o zarządzaniu, matematyki, nauk politycznych, psychologii i socjologii, jak i bibliotekoznawstwa i informacji naukowej (w kontekście bibliometrii)¹⁰.

ELEMENTY SYSTEMU

Elementy systemu to „wszelkie zjawiska lub procesy tworzące określone zjawisko lub proces, wszelkie cechy zjawisk tworzące w ich całokształcie nowe cechy oraz wszelkie stosunki tworzące w swym całokształcie nowe stosunki”¹¹.

Elementy systemu są w różny sposób wyznaczone przez badaczy. Mogą reprezentować wartość materialną, abstrakcyjną, jakościową, ilościową lub stanowić jednostki, grupy ludzkie, ich działania, interakcje między nimi. Elementy systemu są ze sobą zintegrowane i sprzężone, nie mogą ulegać podziałowi, chyba, że same stanowią system. Fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania całego systemu mają relacje pomiędzy jego elementami. To one decydują o jego wyodrębnieniu i cechach. Granice systemów społecznych mają zazwyczaj charakter umowny.

Elementami systemu są najmniejsze części składowe całości, która w tym przypadku jest systemem. Pośród badaczy problematyki systemów istnieją różne opinie co do wyróżnienia elementów wchodzących w skład systemów. Można zaliczać do nich podmioty (uczestników), którzy funkcjonują w danej przestrzeni. W przypadku systemów międzynarodowych będą nimi państwa, organizacje międzynarodowe. Kolejnym wyróżnikiem elementów są od-

⁷ L. von Bertalanffy, *General System Theory: Essays on its Foundation and Development*, Nowy Jork 1968, s. 38.

⁸ Szerzej: T. Parsons, *The Social System*, Glencoe 1951.

⁹ Szerzej: N. Luhmann, *The Differentiation of Society*, New York 1982, (wydanie oryginału 1976).

¹⁰ http://www.iva.dk/jni/lifeboat_old/Positions/Systems%20theory.htm (8.05.2014).

¹¹ H. Morgenthau, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 1954, s. 225.

działywania. Oznacza to, że elementami takich systemów są interakcje pomiędzy podmiotami. Elementami systemów mogą być również role, które są odgrywane przez podmioty. Systemy te w znacznym stopniu są uzależnione od percepcji uczestników¹².

Części składowe rzeczywistości, w której funkcjonuje dany podmiot mogą również stać się elementami systemu. Do takich części zaliczamy systemy uwarunkowań i czynników, które powodują działania podmiotów. Elementami systemów mogą stać się również zjawiska i procesy oraz cechy lub właściwości, które za pomocą ich całokształtu tworzą nowe cechy lub właściwości. Niektórzy badacze odrzucają jednak tę zależność twierdząc, że cecha nie istnieje bez elementu, tak jak nie może istnieć element bez cechy¹³.

GRANICA SYSTEMU

Granica systemu jest pojęciem analitycznym, które używa się do oddzielenia systemu od otoczenia. Granice systemu mają często charakter umowny. W związku z tym są one zależne od celu badań, który jest podejmowany w zależności od funkcji i ewolucji oraz środowiska samego systemu. W sposób bardziej obrazowy można przedstawić granicę systemu jako linię przecinania się przyjmowanych i wysyłanych impulsów („wejść” i „wyjść”) przez sam system¹⁴.

OTOCZENIE SYSTEMU

Natomiast pojęcie środowiska systemu obejmuje to, co znajduje się poza jego granicami, ale pozostaje z nim w związku przyczynowym i koegzystencjalnym. Środowisko nie jest zatem pozbawione wpływu na sam system i odwrotnie. Stąd kolejnymi kategoriami charakteryzującymi system są pojęcia wejścia i wyjścia, które pozwalają na uchwycenie zjawisk związanych z wzajemnym oddziaływaniem systemu i jego środowiska. Są nimi głównie żądania i poparcia¹⁵. Takie ujęcie systemu zaproponował David Easton¹⁶, a stało się ono klasycznym podejściem do analizy systemów politycznych. System polityczny nie odnosi się tutaj do konkretnego podmiotu, którym może być np. państwo, ale do sposobu prowadzenia polityki w kontekście analizowanych instytucji.

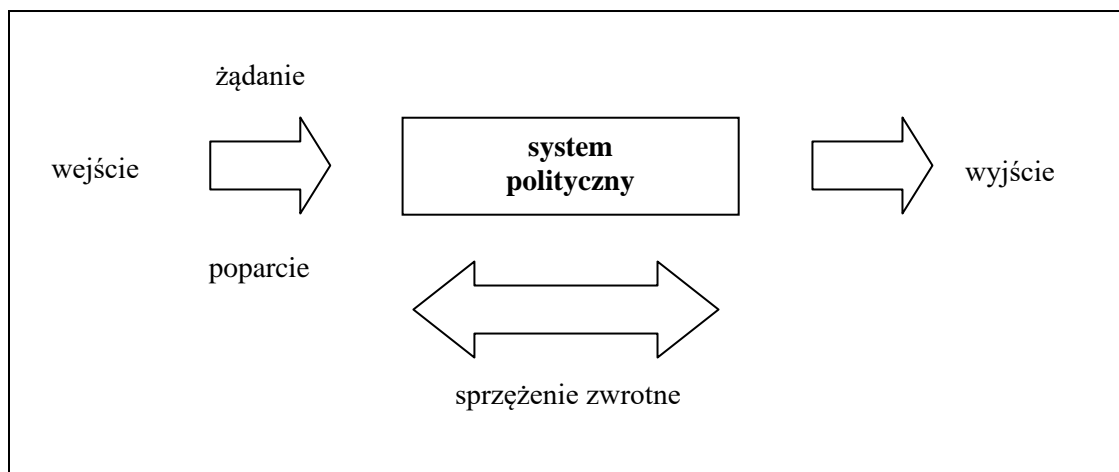
¹² Z. J. Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Lublin 1986, s. 116-117; B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Warszawa 2011, s. 137-139.

¹³ *Ibidem*, s. 117.

¹⁴ J. Kukułka, *Problemy teorii*, *op. cit.*, s. 165.

¹⁵ *Idem*, *op. cit.*, s. 165-166.

¹⁶ Szerzej: D. Easton, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, New York 1953.

Rys. 1. System polityczny według Davida Eastona

Źródło: M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996, s. 44-46.

STRUKTURA SYSTEMU

Według Józefa Kukułki system to całość, która składa się z określonych elementów, które połączone są ze sobą więzami i oddzielone od otoczenia zewnętrznego za pomocą umownej granicy. Elementy systemu są niepodzielne i posiadają własną tożsamość. Relacje pomiędzy elementami powstają zgodnie z ich potrzebami i preferencjami. Każdy element stanowi niepodzielną, integralną wewnątrznie całość¹⁷.

W systemie powstają różne rodzaje relacji. Pierwszym z nich są relacje jednokierunkowe, asymetryczne. W ramach tego typu relacji jeden element jest nadawcą, a drugi adresatem jego działań. Przykładem takich relacji była polityka kolonialna. Stosunki te charakteryzuje asymetryczność. Kiedy każda ze stron staje się jednocześnie nadawcą i adresatem działań poszczególnych elementów systemu, to pojawiają się relacje stałe i symetryczne. Na takich zasadach funkcjonują stosunki dyplomatyczne pomiędzy państwami oraz działalność sojuszy i organizacji międzynarodowych (zarówno pozarządowych jak i międzyrządowych). Elementy systemu mogą również pozostawać w relacjach doraźnych, które nie trwają w sposób ciągły i mają charakter jednokierunkowy. Przykładami takich relacji są sankcje czy pomoc humanitarna. Relacje okresowe mogą mieć także charakter wzajemny, kiedy nadawca jest równocześnie odbiorcą. Przykładami takich relacji mogą być konferencje międzynarodowe oraz projekty, które dotyczą wymian młodzieży.

Jedynie relacje stałe i wzajemne mają charakter systemotwórczy. Strukturę systemu tworzą zatem wszystkie sprzężenia, a nie poszczególne elementy.

Specyficzną strukturę posiadają tzw. systemy abstrakcyjne. Ich wyodrębnienie polega na stworzeniu kategorii elementów, które tworzą taki system. Następnie należy wyodrębnić granicę badanego systemu, a inne systemy uznać za jego środowisko.

¹⁷ J. Kukułka, *op. cit.*, s. 162.

OTOCZENIE SYSTEMU

Otoczeniem systemu jest wszystko to, co znajduje się poza jego granicą i nie ma bezpośredniego wpływu na system.

KONWERSJA WEWNĄTRZSYSTEMOWA, SPRĘŻENIE I HOMEOSTAZA

Konwersja wewnątrzsystemowa to proces polegający na przetwarzaniu bodźców odbieranych przez system na jego reakcje. Natomiast sprzężenie zwrotne dotyczy przetwarzania przez środowisko bodźca wysłanego przez system. Sprzężenia zwrotne dzieli się na dwie grupy: dodatnie sprzężenia zwrotne, gdy kierunki wyjścia i wejścia są zgodne czyli środowisko międzynarodowe udziela poparcia dla działania podjętego przez system oraz ujemne sprzężenia zwrotne, gdy środowisko międzynarodowe podważa działania systemu. Celem sprzężenia zwrotnego jest usuwanie odchyłeń pomiędzy aktualnym działaniem systemu a działaniem pożądanym lub zamierzonym. Homeostaza stanowi zdolność systemu do utrzymywania dynamicznej równowagi z jego środowiskiem. Homeostaza dotyczy zatem zdolności regulacyjnych systemu¹⁸.

PRZYKŁADY SYSTEMÓW SPOŁECZNYCH

SYSTEM MIĘDZYNARODOWY

Systemy międzynarodowe, jako rodzaj systemów społecznych, charakteryzują te same czynniki, które zostały wymienione w odniesieniu do ogólnego pojęcia systemu. Jednakże systemy międzynarodowe posiadają też kilka szczególnych cech, co odróżnia je od systemów wewnątrzpaństwowych. Wśród nich Józef Kukułka wymienia: pokrywanie się środowiska systemów międzynarodowych z innymi systemami, charakteryzowanie państwa jednocześnie jako podstawowego elementu systemu międzynarodowego i najbardziej zorganizowanego systemu wewnątrzpaństwowego, niemożność funkcjonowania systemu politycznego w systemie międzynarodowym¹⁹ oraz ciągłe ścieranie się dążeń do ujednoczenia i zróżnicowania w obrębie elementów systemu i samych systemów międzynarodowych²⁰.

Pośród systemów międzynarodowych można wyróżnić: systemy aktorów stosunków międzynarodowych, systemy stosunków między uczestnikami oraz systemy ról uczestników. Systemy ról uczestników i relacji między nimi są wtórne w stosunku do systemów uczestników stosunków międzynarodowych i są od nich zależne. Dzieje się tak ze względu na to, że

¹⁸ Z. J. Pietraś, *op. cit.*, s. 119-121.

¹⁹ Specyficznym przypadkiem jest Unia Europejska, która może być analizowana jako typ systemu międzynarodowego, ale jej instytucje i zakres ich funkcjonowania bywa często uznawany nawet za system polityczny.

²⁰ J. Kukułka, *op. cit.*, s. 173; P. Braillard, *op. cit.*, s. 126-127.

są one uświadamiane przez podmioty w procesie ich działania, systemy ról i stosunków międzynarodowych stanowią przedmiot tej świadomości²¹.

Szczególnie trudnym zadaniem przy przedstawianiu kategorii systemu międzynarodowego jest problem jego klasyfikacji. Przy ogromnej złożoności, wielopoziomowości i skomplikowaniu systemu światowego będzie to zawsze zabieg o charakterze umownym i modelowym. Zastosowanie różnych kryteriów powoduje zaszerogowanie jednego systemu do wielu kategorii. Bezpieczeństwo może być przykładowym, jednym z elementów kryterium podmiotowo-przedmiotowego, które pozwala na wyróżnienie systemu bezpieczeństwa uniwersalnego, ponadregionalnego czy regionalnego (Organizacja Narodów Zjednoczonych, Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego, dawny Układ Warszawski). Podział ten może się pokrywać, jeśli zastosujemy kryterium zasięgu przestrzennego (system globalny, regionalny i subregionalny)²².

System międzynarodowy bywa ujmowany jako:

*określony dynamiczny układ stosunków międzypaństwowych, który chroni – w formie traktatów lub porozumień politycznych – zespół wartości i interesy uznane przez jego twórców oraz określa reguły postępowania w ich wzajemnych stosunkach i mechanizmy samoregulacji umożliwiające utrzymanie, rozwój i dostosowanie systemu do zmieniających się uwarunkowań*²³.

Ta charakterystyka odnosi się także do bezpieczeństwa, ponieważ przypisuje systemowi międzynarodowemu zadanie ochrony wartości i interesów państw (co stanowi treść bezpieczeństwa)²⁴.

Jak jednak zauważają Barry Buzan i Richard Little:

*jeśli przyjmujemy podstawowe założenie ogólnej teorii systemów, mówiące, że wszystko łączy się ze wszystkim, nietrudno dojść do punktu, w którym system międzynarodowy widzi się jako coś obejmującego wszystko, co dzieje się na świecie (...) popychając badania nad stosunkami międzynarodowymi w kierunku nauki zajmującej się ludzkością w jej globalnym wymiarze*²⁵.

Zgodnie z tą interpretacją badany przez Davida Eastona system polityczny państwa stanowił podsystem systemu międzynarodowego. Po drugiej wojnie światowej pojawiły się tendencje do rozszerzenia tej koncepcji systemu również na sferę międzynarodową²⁶.

²¹ *Idem*, s. 174.

²² *Ibidem*, s. 172; cf. J. Kukułka, *op. cit.*, s. 177.

²³ A.D. Rotfeld, *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990, s. 27.

²⁴ J. Stańczyk, *Przeobrażenia międzynarodowego układu sił w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Analiza uwarunkowań i mechanizmów w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego*, 1999, s. 234.

²⁵ B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Warszawa 2011, s. 46.

²⁶ R. Tenerowicz, *System międzynarodowy w teorii stosunków międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”, nr 2 (t. 48) 2013, s. 29; M. Kaplan, *The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations*, „World Politics” 1966, t. 19, nr 1, s. 11.

SYSTEM BEZPIECZEŃSTWA

System bezpieczeństwa międzynarodowego²⁷ zawiera elementy porządku, mimo zróżnicowania państw, ich interesów i wzajemnych relacji. Opiera się bowiem na kompromisie. Jego trwałość jest uzależniona od stopnia determinacji państw (głównie mocarstw) w realizacji swoich interesów. Nawet najbardziej stabilny system bezpieczeństwa ma swoją dynamikę. System bezpieczeństwa międzynarodowego stanowi zatem zinstytucjonalizowany (lub nie) kompromis pomiędzy czynnikami kreatywnymi i destruktywnymi (szczególną rolę w obu tych wymiarach odgrywają interesy państw). Kompromis ten jest oparty na fundamencie polityczno-terytorialnego *status quo* (uczestnicy stosunków międzynarodowych, zasięg terytoriów i charakter ustrojów politycznych państw oraz atrybuty ideologiczne), regulacje stosunków międzynarodowych (porozumienia, wzajemne powiązania, instytucje), mechanizmy ochrony bezpieczeństwa (modele bezpieczeństwa i sposoby ich realizacji przez państwa). Międzynarodowy system bezpieczeństwa charakteryzuje stosunkowa stabilizacja, nie jest on pozbawiony możliwości ewoluowania (jednak w ograniczonym zakresie, gdyż daleko idące przekształcenia mogą spowodować powstanie nowego systemu bezpieczeństwa)²⁸.

System bezpieczeństwa definiuje się także jako „określoną metodę działania, sposoby postępowania i zespół środków, jakie państwa podejmowałyby w swych stosunkach wzajemnych dla zapewnienia najbardziej trwałego poczucia bezpieczeństwa”²⁹. W tym ujęciu system bezpieczeństwa można realizować w ramach trzech koncepcji, którymi są: równowaga sił, bezpieczeństwo zbiorowe oraz stworzenie ponadnarodowego rządu światowego³⁰.

System bezpieczeństwa bywa ujmowany także jako „ogół instytucji, technik i metod, poprzez które narody i jednostki zapewniają swoje bezpieczeństwo przeciwko ryzykom agresji – lub innym niebezpieczeństwom – które im zagrażają”³¹. Pojęcie systemu bezpieczeństwa nie jest kojarzone z żadnymi konkretnymi treściami i w związku z tym nie jest często wykorzystywane dla wyjaśniania zmian w środowisku międzynarodowym³².

Przekształcenia międzynarodowego systemu bezpieczeństwa są wynikiem zmian zachodzących w systemie międzynarodowym. Ich zasięg determinuje skalę przemian w systemie globalnym czy regionalnych podsystemach bezpieczeństwa. Czynnikiem, który wpłynął na zmiany we współczesnym systemie bezpieczeństwa międzynarodowego, zarówno

²⁷ Przedstawiciele tzw. szkoły kopenhaskiej (badacze skupieni wokół Kopenhaskiego Instytutu Badań nad Pokojem, COPRI) zaproponowali podejście nazywane kompleksem bezpieczeństwa (*security complex*), którego rdzeń stanowi bezpieczeństwo regionalne. Kompleks bezpieczeństwa (w znaczeniu całości) może być definiowany jako polityczna konstelacja państw, która opiera się na wspólnocie bezpieczeństwa i aspiracji. Bezpieczeństwo narodowe państw je tworzących nie może być analizowane w oderwaniu. Szerzej: S. Ulriksen, “Security complexes, sub-systems and great powers: three notes on the structure of international system”, *Working Paper*, No. 581, August 1997; W. Kostecki, *Europe after the Cold War. The Security Complex Theory*, Warszawa 1996, s. 15-29.

²⁸ J. Stańczyk, *op. cit.*, s. 235-236.

²⁹ R. Vukadinović, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1980, s. 264.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Bertrand, *La stratégie suicidaire de l'Occident*, Bruxelles 1993, cyt. za: *idem*, *La fin de l'ordre militaire*, Paris 1996, s. 63.

³² *Ibidem*, s. 62.

w skali globalnej jak i regionalnej było zakończenie zimnej wojny. Pierwszym symptomem w tym względzie stały się istotne przekształcenia dotyczące pojęcia bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych (analizując system bezpieczeństwa należy mieć na uwadze pojmowanie samego bezpieczeństwa). Ewolucja nowego paradygmatu dokonuje się przede wszystkim pod wpływem zmian w stosunkach euroatlantyckich³³. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że procesy zachodzące w stosunkach międzynarodowych w związku z zakończeniem zimnej wojny nie pozbawiły sensu istnienia koncepcji koncentrujących się na tradycyjnym, realistycznym pojmowaniu bezpieczeństwa oraz zagrożeń dla niego.

Przedstawiciele szkoły realistycznej w stosunkach międzynarodowych podkreślają, że państwa są najważniejszymi aktorami sceny międzynarodowej. Polityka związana z obroną, jej aspektem militarnym ma pierwszorzędne znaczenie w polityce zagranicznej państwa, ze względu na permanentne poczucie niepokoju podtrzymywane przez groźbę wybuchu konfliktu. To z kolei przyczynia się do podejmowania przez państwa działań służących zapewnianiu ich bezpieczeństwa poprzez maksymalizację własnej potęgi³⁴. Dążenia państw do zapewnienia sobie możliwie wysokiego poziomu bezpieczeństwa stają się źródłem zagrożenia dla innych państw (dylemat bezpieczeństwa, *security dilemma*). Wiązało się to z wyścigiem zbrojeń, konfrontacją pomiędzy największymi potęgami, liderami rywalizacji dwublokowej: Stanami Zjednoczonymi Ameryki i Związkiem Radzieckim³⁵.

TEORIE SYSTEMOWE

Teorie systemowe odnoszą się do założenia o istnieniu i określeniu pewnej całości czyli systemu. System, który jest poddawany badaniom powinien być traktowany jako odrębny układ. Może nim być wybrany region świata, organizacja społeczna lub zespół działań w określonej dziedzinie, np. edukacja, szkolenia. Kolejnym zadaniem jest określenie elementów, z których system jest złożony, a następnie zdefiniowanie ich celów oraz relacji, jakie między nimi występują. Na tej podstawie istnieje możliwość przewidywania, w jaki sposób będą wyglądać działania poszczególnych elementów systemu, dynamika relacji pomiędzy nimi, a w konsekwencji funkcjonowanie całego systemu.

Należy tu jednak zwrócić uwagę na trudności dotyczące analizy elementów systemu, ponieważ w praktyce stosunków społecznych mogą istnieć elementy, które są trudne do zbadania i określenia, np. organizacje terrorystyczne. Poza tym nie wszystkie systemy społeczne

³³ M. Pietraś, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nascendi*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1997, nr 2, s. 29.

³⁴ Realizm defensywny zakłada, że kluczowym celem państw jest przetrwanie. Siła stanowi jeden ze środków służący realizacji nadrzędnego celu, jakim jest bezpieczeństwo. Państwa dążą raczej do utrzymania *status quo* i równowagi sił. Realizm ofensywny za główny cel państwa uważa maksymalizację jego potęgi, uzyskanie dominującej pozycji w systemie (im więcej siły, tym więcej bezpieczeństwa). J. Czaputowicz, *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] S. Dębski, B. Górka-Winter, *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, Warszawa 2003, s. 15-16.

³⁵ P. Hough, *Understanding global security*, London, New York 2005, s. 2-4; E. Száraz, *The New Dimensions of Security*, „Foreign Policy Review”, 2003 Vol. 2., No 1, s. 94-95.

zachowują się wobec siebie w podobny sposób. Przykładem mogą być tu relacje pomiędzy państwami sąsiedzkimi, które będą wyglądały inaczej niż relacje pomiędzy państwami, które znajdują się w tych samych ugrupowaniach integracyjnych (np. państwa Unii Europejskiej) czy pomiędzy państwami, które znajdują się w przeciwstawnych, wrogich sojuszach (np. państwa Układu Warszawskiego i Sojuszu Północnoatlantyckiego). Teorie systemowe odnoszą się także do badań systemów abstrakcyjnych, do których należą systemy bezpieczeństwa, systemy międzynarodowe oraz inne rodzaje systemów społecznych.

ANALIZA SYSTEMOWA

Analiza systemowa jest metodą badawczą, która jest wykorzystywana w wielu dziedzinach nauki. Początkowo była stosowana w naukach przyrodniczych, aby później, obok analizy klasycznej upowszechnić się także w naukach społecznych: psychologii, socjologii, ekonomii, prawie, naukach o polityce oraz naukach o bezpieczeństwie i obronności.

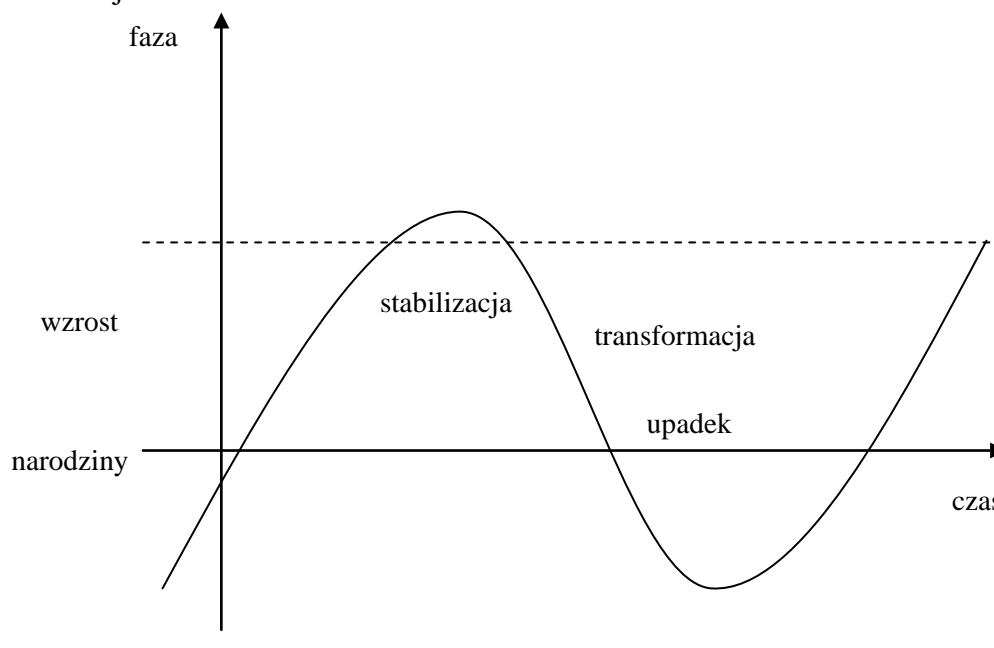
Analiza systemowa opiera się na trzech założeniach. Po pierwsze, obiekt jest postrzegany w sposób kontekstowy. Oznacza to, że badany system wchodzi w zależności i interakcje, ponieważ funkcjonuje w określonym środowisku. W związku z czym należy przeanalizować reguły i warunki funkcjonowania tego środowiska. Po drugie, należy zwrócić uwagę na zależność, że system jako całość jest czymś więcej niż tylko sumą części, sumą jego elementów czy sumą relacji pomiędzy nimi. Cechy systemu są jednak pochodnymi cech jego elementów. Po trzecie, istotne znaczenie ma postulat teleologiczny, który odnosi się do analizy i określenia potencjalnej celowości systemu.

Zdaniem Ziemowita Jacka Pietrasia zastosowanie analizy systemowej implikuje konieczność zwrócenia uwagi na paradoksy, które są w niej zawarte. Pierwszym z nich jest paradoks całości. Polega on na tym, że nie ma możliwości określenia cech systemu jako sumy cech jego elementów. Poza tym niemożliwym jest wyprowadzenie cech całości z cech elementów. Drugi to paradoks hierarchiczności, który mówi, że system, podsystem i system to kategorie względne. Poszczególne elementy są częściami jedynie danego systemu. Możliwym jest zatem potraktowanie systemu jako elementu nadsystemu lub uznać element za system. W konsekwencji analiza systemowa może być zastosowana na trzech poziomach: jako makroanaliza, której punktem odniesienia jest system, jako analiza średniego rzędu, która odnosi się do podsystemu oraz mikroanaliza, której osią zainteresowania są poszczególne elementy systemu³⁶.

³⁶ Z.J. Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Lublin 1986, s. 115.

TRANSFORMACJA SYSTEMU

Każdy nowy system tworzy się na gruncie poprzedniego. Ze względu na procesy, które zachodzą na zewnątrz systemu oraz w samej jego strukturze system ulega ciągłym przekształceniom i ewolucji³⁷.

Rys. 2. Etapy ewolucji systemu
Źródło: Opracowanie własne.

Kiedy system zaczyna powstawać, to istnieją tylko kluczowe elementy. System zaczyna generować i testować podstawowe relacje, które powstają pomiędzy elementami. Brak jest elementów pomocniczych. Struktura systemu nie istnieje jeszcze w tej fazie. Dopiero zaczyna powstawać, ponieważ relacje między elementami systemu nie są jeszcze ukształtowane, brak jest konkretnych sprzężeń. System nie posiada w fazie jego narodzin szczelnej granicy zewnętrznej, co powoduje, że otoczenie wywiera na niego znaczący wpływ.

W fazie wzrostu system tworzy i namnaża elementy pomocnicze oraz różnicuje relacje dzieląc je na sprzężenia i stosunki o charakterze pierwszo- i drugoplanowym. Ilość relacji pozwala systemowi na określenie jego tożsamości. Granica systemu zaczyna się zamykać i maleje wpływ otoczenia na wnętrze systemu. System zaczyna jednak sam „komunikować się” z otoczeniem, wysyłając do niego jak największą ilość testowych komunikatów, za pomocą czego weryfikuje, w jaki sposób na jego funkcjonowanie będzie reagować otoczenie.

W kolejnej fazie – stabilizacji, system posiada już niezmienną, mało elastyczną tożsamość, która stara się utrzymać. Zaczynają się już pojawiać przejawy dysfunkcji systemu, czyli problemy wewnętrzne, których źródłem są błędy w organizacji systemu lub złe relacje z jego otoczeniem. System nie jest już zdolny do naprawy tych dysfunkcji, czyli dokonywania auto-

³⁷ J. Kukulka, *op. cit.*, s. 193-195; zob. też: M. Cox, T. Dunne, K. Booth (red.), *Empires, Systems and States: Great Transformations in International Politics*, Cambridge 2001.

korekty. Równocześnie system wykazuje rosnące zainteresowanie otoczeniem zewnętrznym, do którego adresuje nowe, często konstruowane w sposób sztuczny inicjatywy. Są to działania charakterystyczne dla kryzysu.

W fazie transformacji słabnie sztuczne zainteresowanie otoczeniem. System staje się bardziej podatny na otoczenie zewnętrzne oraz uwrażliwia się na zmiany zachodzące w jego środowisku wewnętrznym. System likwiduje zbędne i rozbudowane elementy, korygując swoją tożsamość poprzez odrzucenie mniejszych elementów.

Faza upadku systemu wiąże się z całkowitym rozszczelnieniem jego granicy zewnętrznej. Następuje reorganizacja systemu, która prowadzi do zerwania znacznej części sprzężeń. Niekiedy dochodzi do eliminacji, utraty podmiotowości przez jego kluczowe elementy. Otoczenie zewnętrzne ponownie wywiera znaczny wpływ na system, doprowadza do jego przetworzenia i ustanowienia w jego miejsce sukcesora w nowej postaci.

KRYTYKA PODEJŚCIA SYSTEMOWEGO

Podjęcie systemowe nie jest wolne od wad i sprzeczności. Zarzutem w stosunku do niego jest koncentrowanie się na pewnych perspektywach badawczych, organizacyjnych i instytucjonalnych, przez co inne perspektywy mogą być ignorowane. Znaczenie ma tu analiza konsekwencji występowania takich prawidłowości.

Jurgen Habermas zwrócił uwagę w krytyce niektórych postulatów zaproponowanych przez Normana Luhmanna na odrzucenie roli instytucji, a w konsekwencji integracji społecznej. Ze względu na oddziaływanie integracji społecznej i systemowej mechanizmy systemowe mogą mieć niewłaściwe skutki, doprowadzając do erozji przestrzeni kulturowej. Opis i analiza działań podmiotów społecznych z ich punktu widzenia jest konieczna dla jakiegokolwiek efektywnej eksplantacji procesów i zjawisk społecznych³⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Bertalanffy Ludwig von. 1968. *General System Theory: Essays on its Foundation and Development*. Nowy Jork: Georg Braziller.
- Braillard Philippe. 1977. *Théories des relations internationales*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Buzan Barry, Little Richard. 2011. *Systemy międzynarodowe w historii świata*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chmaj Marek, Żmigrodzki Marek. 1996. *Wprowadzenie do teorii polityki*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Cox Michael, Dunne Tim, Booth Ken (red.). 2001. *Empires, Systems and States: Great Transformations in International Politics*. Cambridge University Press.

³⁸ A. Ryan, J. Bohman, *Systems theory in social science*, [w:] *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London 1998.

- Dębski Sławomir, Górka-Winter Beata. 2003. Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa. Warszawa: PISM.
- Easton David. 1953. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred Knopf.
- Hough Peter. 2005. *Understanding global security*. London, New York: Routledge.
- Kaplan Morton A. 1966. „The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations”. *World Politics* 19(1) : 1-20.
- Kostecki Wojciech. 1996. *Europe after the Cold War. The Security Complex Theory*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Kukułka Józef. 1978. *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*. Warszawa: PWN.
- Luhmann Norman. 1982. *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press (wydanie oryginału 1976).
- Marice Bertrand. 1993. *La stratégie suicidaire de l'Occident*. Bruxelles: Bruylant.
- Morgenthau Han J. 1954. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- Parsons Talcott. 1951. *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- Pietraś Marek. 1997. „Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nascendi”, *Sprawy Międzynarodowe* 2 : 29-52.
- Pietraś Ziemowit J. 1986. *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*. Lublin: Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rotfeld Adam D. 1990. *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*. Warszawa: PISM.
- Ryan A., Bohman J. 1998. *Systems theory in social science* W: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Version 1.0. London: Routledge.
- Stańczyk Jerzy. 1999. *Przeobrażenia międzynarodowego układu sił w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Analiza uwarunkowań i mechanizmów w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Fundacja F. Eberta.
- Száráz Enikő. 2003. „The New Dimensions of Security”. *Foreign Policy Review* Vol. 2., No 1.
- Tenerowicz Rafał. 2013. „System międzynarodowy w teorii stosunków międzynarodowych”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations* 2 (48) : 27-51.
- Ulriksen Ståle. 1997. “Security complexes, subsystems and great powers: three notes on the structure of international system”, Working Paper No. 581, August.
- Vukadinović Radovan. 1980. *Międzynarodowe stosunki polityczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Weckowicz Thaddus E. 1989. „Ludwig von Bertalanffy (1901–1972): A Pioneer of General Systems Theory”. CSR Working Paper nr 2.
- Young Oran. 1968. *Systems of political science*. New Jersey: Engelwood Cliffs.